
ПРОГЛАС

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 2, 2007 (год. XVI), ISSN 0861-7902

НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ

Димка ДИМИТРОВА

ТЕКСТ И РЕЦИПИЕНТ

The article examines perception as a process of interaction between the individual and the text. This interaction is examined in its cognitive, verbal and modal aspects. The success of communication depends not only on its two components – the individual and the text, but also on their interaction. Important for this process is also the background knowledge of the addressees, their motivation and their engagement in the given act of communication.

Общуването е двустранен процес, при който адресант и адресат обменят информация (факти, мисли, емоции и др.), използвайки възможностите на езика. Речевите продукти, които се използват в този процес, могат да бъдат в устна или в писмена форма. Формата на речта влияе върху начина, по който протича комуникативният процес. При устното общуване прекият контакт улеснява участниците, дава им възможност да си помагат и с други средства – мимики, жестове, позволява в процеса на самото общуване да се преодоляват възникналите прекъсвания и недоразумения. От друга страна, спонтанността и липсата на време, за да се обмисля и обработва речта, понякога затруднява общуващите и не им позволява изцяло да постигнат предварителните си цели.

При писмено общуване адресантът има време и възможност да обмисля и преработва своите текстове, което му помага максимално да реализира комуникативното си намерение, но пък не вижда реакцията на реципиента, само я предполага. Адресатът също е изправен пред изпитание, тъй като опосредстваното общуване с автора на текста не

му позволява да използва компенсиращи стратегии, с помощта на които до преодолее прекъсванията в комуникативния акт. При този вид общуване езиковата подготовка и комуникативните умения на реципиента са основните фактори, които определят в каква степен е възприет и разбран чуждият текст, т.е. доколко успешно би могло да бъде общуването.

Текстът е сложен и многостранен феномен, който може да се разглежда в динамичен и в статичен аспект. От една страна, той е образуване от смислово и езиково организирани единици, отличаващо се със свързаност. От друга страна, думите и изреченията сигнализират за значения и намерения в процеса на общуване – кой и защо създава речевото съобщение, за кого е предназначено, какво се очаква като ответна реакция и как всички тези знания, отношения и очаквания се отразяват върху езиковото оформяне на крайния резултат от процеса на общуване.

Продукцията и рецепцията на текста са действия на дискурса. Този термин се използва с различни значения, тъй като чрез своите диференциални признаци се свързва с понятия като език, личност, общуване, общество, култура, информация. От гледна точка на социологията дискурсът е комуникативно събитие, което има социална природа. От гледна точка на психологията той е речево поведение, за чието осъществяване основна роля играе познанието (за концепти, структури, контексти, правила). В някои трудове по текстолингвистика пък се слага равенство между текст и дискурс.

Основните характеристики на дискурса са област, модус и тоналност (Пачев 1993 : 218). Те налагат текстовете да се разглеждат в няколко аспекта. Първият е когнитивният аспект, който отчита притежаваните от общуващите фонові знания. Вторият, вербалният аспект е свързан с езиковото изразяване на тези фонові знания. Можем да говорим и за трети, модален аспект, който отчита позицията, отношението на общуващите към текстовия денотат и към самия комуникативен акт (интенция, чувства, стратегия).

Текстът е единство, в което се преплитат семантични, структурни, функционални, когнитивни, социални, прагматически специфики, тъй като е „цялостно речево образуване, което изпълнява самостоятелна комуникативна функция в даден акт на общуване” (Добрева, Савова 2000 : 70). Именно затова текстът не може да бъде разглеждан сам за себе си, извън участниците и условията на общуване. По тази причина

успешността на комуникацията чрез текстове зависи от определени конститутивни и регулативни принципи (Богранд и др. 1995 : 23).

Посочените характеристики на текста като сложен и комплексно явление подсказват, че и общуването с текста е сложен интерактивен процес на взаимодействие между индивида и текста. Какъв ще е крайният резултат в този процес, т.е. степента на разбиране на смисъла и посланията на текста, зависи не толкова от характеристиките на двата компонента – индивид и текст, а от тяхното взаимодействие. Важни за този процес са и фоните знания на индивида, степента в развитието на логическото му мислене, езиковите и комуникативните му познания и умения.

Всички тези основни положения, характеризиращи процеса на общуване въобще, е необходимо да се имат предвид и когато се разглеждат основните дейности, протичащи по време на този процес.

Всеки текст е своеобразен знаков модел на някакво мисловно съдържание. Тъй като всяка човешка дейност е съпроводена с обмен на знания, то в тоя процес „предмет на говорене се явява мисълта като отражение на връзките и отношенията между предметите и явленията от реалния свят” (Зимняя 1976 : 57).

При всяко общуване са налице два противоположни процеса, общото между които е речевата дейност. Речевата дейност на автора на речевото съобщение е насочена към обективизация на мисълта чрез средствата на езика, т.е. нейната вербализация. За адресанта текстът е заключителният момент от речетворческия процес. За адресата обаче текстът е начало на речевата дейност. Чрез външните си рецептори той трябва да приеме последователността от знаци, да ги декодира и да извлече от тях съдържателно-фактуалната информация (терминът е на Галперин 1981). По-нататък тази информация трябва да се преобразува в концептуална система на възприемателя, което се осъществява чрез процесите на мисленето. Казаното подчертава, че винаги между езика и света стои субектът – носителят на езика – със своя жизнен опит и социализирано знание за света и за езика. Човекът е активен субект на познанието, натоварен с индивидуален и социален опит, със система от информация за света; именно използвайки тези си познания, той осъществява комуникация с другите носители на езика. Функционално погледнато, речта е осъществявана чрез знаци дейност, чиято цел е изграждане на определена когнитивна структура у партньора, с когото се общува.

При анализиране на процеса на общуване от гледна точка на мисленето някои изследователи говорят за С-модели (Каменска 1990 : 23-26, 33). С-моделът е мисловна структура, съществуваща в съзнанието на личността, а нейни компоненти са представите и понятията за предметите и явленията от външния свят и отношенията между тях, закодирани във вербални или други знаци. С-моделите са нематериални форми за психическо отражение на действителността, в които индивидът реализира „личностна експликация на данните (представи, мнения, знания) за един или друг фрагмент от външния свят, т.е. това, което той (индивидът) мисли, представя, предполага, знае за обектите от света и за техните отношения, включително и за абстрактните отношения между класовете от обекти” (Каменска 1990 : 23). От такъв аспект текстът може да се разглежда като модел на ментален обект, чиято структура не се представя в текста пряко, директно, а чрез средствата на езика и чрез системата от вътрешнотекстови връзки. Тези междуфразови връзки възникват и се развиват поради необходимостта да представят структурата на все по-усложняващи се обекти от заобикалящата ни действителност. Съответствието между основни структури на езика и „основни обобщени структури на знанието позволява от автора на текста към реципиента да се предава информация не само за външната страна на явленията (предметни С-модели), но и за по-дълбоки закономерности от една или друга област на знанието (абстрактни С-модели)” (Каменска 1990 : 35).

Какво става при общуване между двама души? Текстът на адресанта съдържа сведения за понятия, предмети, отношения, които реципиентът трябва да активизира, използвайки запазената в паметта си информация за тези същности и за отношенията между тях. Освен това чрез своя текст авторът дава „инструкция” на приемателя как да съотнесе тези знания с по-предишните, как да ги постави в нови съотношения и конфигурации. Ако се появи неразбиране между двамата, то може да се дължи на две причини: 1) липсата на сведения за предметите и явленията или за отношенията между тях; 2) невъзможност на адресата да обвърже новата информация с предишната (явно е, че в такива случаи е важно и развитието на мисленето на отделния индивид). Трябва да отбележим, че при възприемане на писмен текст, т.е. при четене, процесът на общуване се затруднява и от липсата на пряк контакт между общуващите. Реципиентът няма възможност да уточни или да поиска разяснения по информацията в текста. Той трябва сам да я „разчете” и да я разбере. Всеки текст има едно съдържание, определено

от неговия автор, но може да има различен смисъл за различните приематели, а за някои от тях и въобще може да няма смисъл.

За да определят достатъчните признаци за идентифициране на някакъв обект, ситуация или явление от действителността, някои автори използват термините фрейм и скрипт. Понятието фрейм е въведено от М. Мински във връзка с изучаване на проблемите на изкуствения интелект. Мински определя фрейма като минимално необходима съвкупност от признаци на обекта или явлението, позволяваща отделянето на този обект от окръжаващия свят. В специалната литература терминът фрейм се използва с няколко значения:

- съвкупност от вербални и невербални средства, с помощта на които говорещият ориентира слушащия за това как е нужно да се разбира даденото езиково съобщение;
- формално описване на тематичното „устройство на дискурса“;
- структура, с помощта на която е организирана информацията в паметта. Тази структура отразява стереотипни ситуации, тоест единици от знанията за света, сценарии, схеми (концепцията на Мински);
- название за експектациите (очакванията) за структурата на дадена ситуация, в това число на поведението на човека. Употребява се в семантиката (ПР 1998)

Т. Ангелова при анализ на ученически дискурс използва термина фрейм с второто и третото значение (Ангелова 2004 : 123–136)

Фреймовете се декомпозират на пропозиции, като под пропозиция се разбира информацията, съхранена в съзнанието на адресата след възприемане на дадено изречение от текста (това е схващането за пропозиция на когнитивната психология). Текстът не е просто набор от изречения, а сложна йерархия от изразени чрез тях пропозиции, една от които е главна.

Скриптът, или тъй нареченият ролеви фрейм, описва стандартна последователност от действия в стереотипна ситуация. В тях се указват и някои роли, които трябва да бъдат заети от конкретни лица при описване на дадената ситуация.

Наличието в паметта на носителя на езика на многобройни фреймове и скрипти, представлящи неговия предишен жизнен опит, му дава възможност в процеса на речевата дейност своевременно да актуализира едни или други фрагменти от речниковия си запас, а това прави възможно създаването/ възприемането на текста. В този смисъл съвкупността от фреймове и скрипти представлява механизъм, осигуряващ използването на миналия опит на индивида в процеса на комуникация.

Ако трябва да обобщим, от гледна точка на психологията възприемането на текста е сензорна и когнитивна преработка на акустични оптически сигнали, структурирани съобразно правилата на естествения език, а „перцепцията на речта е комплексна, характерна за човека форма на възприятие, при която владеенето на езика играе определяща роля” (Речник 1989 : 65)

Ето защо е важно да се разгледа процесът на рецепция и от лингвистична гледна точка. В текста езиковите единици действат като „операционални единици и образци за сигнализирането на значения и намерения в хода на комуникацията” (Богранд и други 1995 : 41). Освен това във всеки текст чрез средствата на езика се представя част от заобикалящата ни действителност. Следователно текстът съдържа информация за света и за екстралингвистичните фактори, влияещи на комуникацията, а цялата тази информация се експлицира с помощта на езиковите единици и техните категории. Някои изследователи дори говорят за съответствие между стратификацията на езиковата система и различните нива на знанието – „знанието се обективира чрез средствата на езика и затова езиковите структури от различните равнища отразяват определени нива от обобщената структура на знанието” (Каменска 1990 : 51; авторката има предвид и абстрактно-теоретичното, и житейското знание, тоест знанието в широкия смисъл на думата).

В комуникативен план текстът обективира някакъв фрагмент от знанието (това, което Каменска нарича С-модел). Доколкото всеки такъв модел се отличава с цялостност като отражение на целостността на обектите и явленията от външния свят, то и текстът представлява цялостна, свързана структура. Затова и той се отличава с кохерентност и кохезия. Дълбинната свързаност отразява зависимостите и връзките между предметите от заобикалящия ни свят, които пък на повърхнинно равнище се демонстрират чрез различни езикови средства и механизми. Категорията свързаност се проявява не само между отделните изречения, но и между по-големи текстови отрязъци, които в текстолингвистиката се назовават по различен начин – микротекст, свръхфразово единство, сложно синтактично цяло. Връзката между отделните изречения и нейният характер донякъде са регламентирани от езиковите закони, но зависят и от адресанта, от неговите езикови умения, фоновия знания, комуникативно намерение, избрана речева стратегия.

Свързаността на текста се налага от неговото съдържание, а езикът предоставя средства, с които тя да се прояви външно. При четене на текст тези външни маркери на свързаността могат да улеснят реци-

пиента по-лесно да възприеме съдържанието и да успее да изгради в съзнанието си модел на отразената действителност, максимално близък до модела на автора на текста. Този процес се затруднява от факта, че речта има линеен характер, а реалните обекти се отличават с многомерност. Така може един предмет, който възприемаме за кратко с помощта на очите, да е представен в текст от няколко страници.

Според типа, стила, обема и жанра на текста реципиентът може да се ориентира за целта на адресанта и за избраната от него стратегия. Например ако иска да представи причинно-следствената зависимост между явленията, създаващият текста ще конструира разсъждение. Следователно типологичните и стилистичните белези на текста изграждат у възприемащия очаквания и нагласи относно информацията в текста и го подтикват да мобилизира всички свои налични ресурси, за да разбере тази информация.

Друг важен за реципиента белег е актуалното членене на изречението, което също е следствие от линейността на речта. Всъщност при възприемане на даден текст адресатът трябва да актуализира „старото”, познатото, съхранено в неговата памет знание и да открие как то се свързва с „новото”, какви са зависимостите между тях. Ако в един текст се пропуснат темите, това ще затрудни неговото разбиране и ще наруши свързаността му. Различните видове тематични прогресии представляват различни езикови начини за свързване на старото с новото в текста (Добрева, Савова 2000 : 149–56).

От всичко казано става ясно, че разбирането на текста е процес на изграждане на смисъл, което става с помощта на:

- елементи, отразяващи значението на текстовите единици;
- елементи на познание за ситуацията на общуване;
- елементи на познание, което продуциращият текста е имал преди комуникативния акт, тоест фонови знания.

Този процес преминава през няколко фази (различните изследователи ги назовават по различен начин – вж. Богранд и други 1994 : 50 и сл., Добрева, Савова 2000 : 57 и сл.). Първата фаза е анализ на повърхнинния текст и извличане на езиковите значения на единичните знаци (думи и изречения) и на граматичните зависимости. Тези елементи актуализират съхранени в паметта концепти и релации. По време на втората фаза се очертават понятията, връзките между тях, основните ядра от темата, съществените идеи, второстепенната информация. Третата фаза предполага разпознаване замисъла на адресанта и на целта, която той преследва, цялостно обхващане на смисъла на текста. Тези

фази не се разграничават рязко, а по-скоро преливат една в друга. Тяхното познаване позволява да се предложат методи за формиране на четивни умения и да се дефинира понятието четивна компетентност.

Трябва да отбележим, че времето и интензивността, с които протича процесът на възприемане на един текст, зависят от предварителното познание, от мотивираността и ангажираността на реципиента с конкретния комуникативен акт, от големината и качествените характеристики на конкретния текст.

Взаимодействието между текста и реципиента, който иска да стигне до неговото разбиране, протича винаги индивидуално и по различни начини. Но на всеки реципиент му е необходим комплекс от умения, които да му позволят да премине от осъзнаване целта на самото общуване до разбирането и интерпретирането на конкретния текст. При това не съществува абсолютно приключване на рецепцията, а само се достига един „праг на завършването, при който разбирането на текста удовлетворява” (Богранд и други 1995 : 42).

Възприемането на текста е конструктивна, творческа дейност, а не просто копиране на значението на текста в съзнанието на адресата. Този процес е не по-малко сложен от процеса на продуциране на текст.

ЛИТЕРАТУРА

Ангелова 2004: Ангелова, Т. Методика на обучението по български език. Съвременни проблеми. София: Сема РШ, 2004.

Богранд и др. 1995: Богранд, Р. дьо, В. Дреслер, С. Стоянова-Йовчева. Увод в текстовата лингвистика. София: Св. Климент Охридски, 1995.

Галперин 1981: Гальперин, И. Р. Текст как обект лингвистического исследования. Москва, 1981.

Добрева, Савова 2000: Добрева, Е., И. Савова. Текстолингвистика. Шумен: Еп. К. Преславски, 2000.

Зимняя 1976: Зимняя, И. А. Смысловое восприятие речевого сообщения. Москва, 1976.

Каменска 1990: Каменская, О. Л. Текст и коммуникация. Москва, 1990.

Пачев 1993: Пачев, А. Малка енциклопедия по социолингвистика. Плевен: Евразия – Абагар, 1993.

ПР 1998: Педагогическое речеведение. Словарь – справочник. Москва, 1998.

Речник 1989: Речник по психология (превод от немски). София: Наука и изкуство, 1989.